

RYSZARD BENDER
Lublin

ŻYDZI W PODZIEMNEJ POLSKIEJ PRASIE RELIGIJNEJ EPOKI POWSTANIA STYCZNIOWEGO 1862-1864

Wybuch powstania styczniowego poprzedziły manifestacje religijno-patriotyczne. Natężenie manifestacji spowodowały wypadki z 27 II 1861 r. W dniu tym w Warszawie, na Krakowskim Przedmieściu, od kul rosyjskich żołnierzy padło 5 zabitych Polaków, uczestników religijno-patriotycznej procesji¹. Echo tych tragicznych wydarzeń rozeszło się szybko po kraju i świecie². Na znak protestu przeciwko krwawemu stłumieniu religijno-patriotycznej manifestacji ludu Warszawy mieszkańcy całego kraju przywdziali stroje żałobne. Za poległych we wszystkich świątyniach katolickich i innych wyznań odprawiano nabożeństwa żałobne. Francuz Charles Forbes de Montalembert nazwał naród polski w tym czasie narodem w żałobie³. Uczestniczyli w niej również Żydzi. Niektórzy z nich, jak np. Izaak Etyngier w Lubelskiem, propagowali żałobę wśród ludności polskiej⁴. W świątyniach żydowskich odbywały się nabożeństwa za poległych w Warszawie. Żydzi wraz z rabinami uczestniczyli w nabożeństwach odprawianych w kościołach katolickich⁵.

¹ S. K i e n i e w i c z, *Warszawa w powstaniu styczniowym*, Warszawa 1954, s. 61-63.

² R. B e n d e r, *Rewolucja moralna w 1861 r.*, „Zeszyty Naukowe KUL” 4(1961), nr 3, s. 85.

³ C. F. de M o n t a l e n a b e r t, *Une nation en deuil. La Pologne en 1861*, Paris 1861, passim.

⁴ R. B e n d e r, *Jews in the Lublin region prior to the January uprising, 1861-1862*, w: *The Jewish in Poland*, ed. Ch. Abramsky, M. Jachimczyk, A. Polonsky, Oxford-Basil Blackwell 1986, s. 92-93.

⁵ A. E i s e n b a c h, *Kwestia równouprawnienia Żydów w Królestwie Polskim*, Warszawa 1972, s. 330.

Wprowadzony przez Rosjan w Królestwie Polskim 14 X 1861 r. stan wojenny uniemożliwił dalszy rozwój manifestacji⁶. Ludność polska, a wraz z nią i część żydowskiej przeszła do konspiracji przygotowującej powstanie⁷. Władzę nad podziemnym życiem politycznym w Warszawie, a niebawem i w całym Królestwie przejął jesienią 1861 r. tzw. Komitet Miejski, reprezentujący radykalne stronnictwo Czerwonych. Ten w czerwcu 1862 r. przekształcił się w Komitet Centralny Narodowy⁸. W tym czasie stronnictwo Białych było przeciwne rychłemu wybuchowi powstania, forsowanemu przez Czerwonych i związany z nimi KCN. Biali opowiadali się za koncesjami, jakie uzyskał margrabia Aleksander Wielopolski, za samorządem, który za zgodą cara Aleksandra I był tworzony w Królestwie Polskim. W wyborach do rad miejskich i powiatowych w 1861 r. wzięli udział także Żydzi. Ich przedstawiciele uczestniczyli, głównie w radach miejskich, aż do ich zaniku w następstwie wybuchu powstania styczniowego⁹. Biali mieli zwolenników także wśród ludności żydowskiej. Wśród niej obok entuzjastów przyszłego powstania byli i zdecydowani przeciwnicy¹⁰. Ostatecznie, w konspiracji krajowej zwyciężyła koncepcja powstańcza.

Powstanie wybuchło w nocy z 22 na 23 I 1863 r. i trwało do połowy roku następnego. Decyzję o jego rozpoczęciu podjął tajny Tymczasowy Rząd Narodowy, wyłoniony z Komitetu Centralnego Narodowego. Stanowili go: Oskar Awejde (kalwin), Józef Kajetan Janowski, Jan Maykowski (obaj katolicy) oraz ks. Karol Mikoszewski, wikary z kościoła katolickiego św. Aleksandra w Warszawie¹¹.

W powstaniu styczniowym obok szlachty najliczniejszy udział wzięła ludność miejska¹². Do niej dołączyła, szczególnie licznie na początku po-

⁶ S. K i e n i e w i c z, *Powstanie styczniowe*, Warszawa 1972, s. 202.

⁷ K. G r e g o r o w i c z, *Pogląd krytyczny na wypadki z roku 1861, 1862 i 1863*, t. II, Lwów 1880, s. 72, 121, 124.

⁸ F. R a m o t o w s k a, *Rząd Narodowy Polski w latach 1863-1864*, Warszawa-Łódź 1978, s. 8-9.

⁹ R. B e n d e r, *Powstanie czy samorząd? Rady miejskie i powiatowe w Lubelskiem 1861-1863*, Lublin 1998, s. 92-99.

¹⁰ Na przykład Szmul Zajdsznajder z Puław informował władze rosyjskie w Warszawie o sprowadzaniu przez kupca z Lublina broni z zagranicy. Zob. R. B e n d e r, *Ludność żydowska na Lubelszczyźnie w akcji przedpowstaniowej 1861-1862*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1961, nr 36, s. 54.

¹¹ R a m o t o w s k a, *Rząd Narodowy*, s. 16-17.

¹² R. B e n d e r, *The urban population in the January insurrection*, w: *The Crucial Decade: East Central European Society and National Defense, 1859-1870*, ed. Béla Király, New York 1984, s. 119-133.

wstania, zamieszkała w miastach ludność żydowska. Stanowiła ona w miastach polskich znaczną liczbę mieszkańców, często większość¹³. O aktywności ludności żydowskiej w wydarzeniach przedpowstaniowych i w samym powstaniu informowała obszernie podziemna prasa polska, wydawana bez zgody władz rosyjskich, tajnie, poza cenzurą¹⁴. Ukazywała się ona na terytorium historycznie polskim, w Królestwie, Galicji, na Litwie, Białorusi i Ukrainie, z wyjątkiem Poznańskiego i Pomorza. Wydawano ją także w Prusach, w Królewcu i Wystruciu (Insterburg)¹⁵.

Najmniej liczna była prasa tajna w początkowym okresie jej pojawienia się, w 1861 r. W roku tym ukazało się łącznie 5 tytułów. Były to wydawane w Warszawie „Strażnica”, „Szczerbiec”, „Sternik”. „Pobudka” oraz w Białymstoku „Hutorka Dwóch Susiedu”. Pisma te pojawiły się w drugiej połowie 1861 r., gdy przechodzono już od manifestacji religijno-patriotycznych i demonstracji politycznych do konspiracji przygotowującej powstanie. Stąd też najbardziej widoczny, liczny udział ludności żydowskiej w manifestacjach 1861 r., znany z innych źródeł i opracowań, na łamach tajnej prasy znalazł niewspółmiernie mały wyraz. Więcej w prasie podziemnej znajdujemy informacji o zaangażowaniu Żydów w samo powstanie. Kulminacja bowiem powstawania i kolportażu tajnej prasy w Polsce przypadła na okres nasilenia walk powstańczych, na 1863 r.¹⁶ To samo dotyczyło podziemnej, tajnej prasy religijnej. Nie pomijała ona, ale eksponowała wyraziście udział w powstaniu, a wcześniej w konspiracji przedpowstaniowej i w manifestacjach patriotyczno-religijnych mieszkańców Polski wyznania mojżeszowego. Od okresu manifestacji 1861 r. coraz powszechniejszym stawało się określenie Polacy wyznania chrześcijańskiego i Polacy wyznania mojżeszowego, zamiast Polacy i Żydzi.

¹³ W Lublinie w 1860 r. było 18 304 mieszkańców, wśród nich 7891 Polaków i 10 413 Żydów. Zob. Archiwum Państwowe w Lublinie, zespół akt Rząd Gubernialny Lubelski, Wydział Skarbowy, vol. 102.

¹⁴ Dotychczas odnaleziono w archiwach i bibliotekach polskich oraz w Związku Radzieckim 51 tytułów przed- i powstańczej prasy podziemnej o łącznej liczbie 304 numerów wydawanych nieregularnie w latach 1861-1864. Podziemna prasa wydawana była głównie w języku polskim, niektóre z pism ukazywały się również w języku białoruskim i litewskim. Artykuły publikowano anonimowo lub podpisywano pseudonimami. Reedykcji prasy podziemnej dokonali historycy polscy w latach 1966-1970, w trzech tomach, pod redakcją prof. Stefana Kieniewicza i prof. Ilii Millera ze Związku Radzieckiego. Zob. *Prasa tajna z lat 1861-1864*, cz. I: Wrocław 1966, cz. II: Wrocław 1969, cz. III: Wrocław 1970.

¹⁵ B. Gronowska, *Rola Prus Wschodnich w powstaniu styczniowym*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1960, nr 1, s. 28.

¹⁶ *Prasa polska w latach 1661-1864*, red. J. Łojek, Warszawa 1976, s. 187-188.

Ponad rok po pojawieniu się w Warszawie 1 VIII 1861 r. pierwszego tajnego pisma o tytule „Strażnica” i paru innych mu podobnych¹⁷, w czasie gdy powstawał Komitet Centralny Narodowy, zapewne za jego zgodą wikary z kościoła św. Aleksandra w Warszawie, ks. Karol Mikoszewski, pod pseudonimem „X. Syxtus” rozpoczął wydawanie podziemnego pisma religijnego „Głos Kapłana Polskiego”. Pojawiło się ono późno, ale ukazywało się długo, od czerwca 1862 r. do lutego 1864 r.¹⁸ Ks. Mikoszewski redagował osobiście jednak tylko sześć początkowych numerów „Głosu Kapłana Polskiego”. Później miał wgląd w rozwój pisma raczej pośredni, w końcu 1862 r. wszedł bowiem w skład KCN i pochłonęły go sprawy polityczne, a z czasem powstanie¹⁹. „Głos Kapłana Polskiego” uchodził za jedno z lepiej redagowanych pism podziemnych. Czytany był nie tylko przez duchowieństwo, docierał do wielu środowisk świeckich. Politycznie starał się być radykalny, a względem hierarchii kościelnej krytyczny. Krytykował w szczególności postawę polityczną metropolity warszawskiego abpa Zygmunta Felińskiego, zarzucając mu nadmierną uległość względem władz rosyjskich²⁰. Artykuły zamieszczane w „Głosie Kapłana Polskiego” zawierały nader często argumentację czerpaną z Pisma św. Starego i Nowego Testamentu, Ojców Kościoła, wybitnych teologów dawnych i współczesnych. Na łamach „Głosu Kapłana Polskiego” nie pomijano problematyki żydowskiej. Przedstawiano w piśmie dzieje narodu żydowskiego, a wydarzenia z jego przeszłości odnoszone były do aktualnych spraw polskich, do wydarzeń rozgrywających się w Polsce²¹.

W numerze 1. „Głosu Kapłana Polskiego”, przy krytyce zbyt ugodowej, zdaniem pisma, postawy abpa Felińskiego wobec władz rosyjskich cytowano proroków Izajasza, Jeremiasza, Ezechiela. Cytując tego ostatniego (Ez 34, 2, 5, 6, 9), czyniono wyraźną aluzję do części biskupów Królestwa Polskiego. Czytamy: „To mówi Pan Bóg: biada pasterzom izraelskim, którzy sami siebie paśli [...] I rozproszyły się owce moje dlatego, że nie było pasterza i stały

¹⁷ Tamże, s. 188; K i e n i e w i c z, *Warszawa w powstaniu*, s. 102; *Zbiór zeznań śledczych o przebiegu powstania styczniowego*, Wrocław 1965, s. 105; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, akta: Stała Komisja Śledcza, vol. 1, k. 938.

¹⁸ R. B e n d e r, „Głos Kapłana Polskiego” (*Z dziejów prasy religijnej powstania styczniowego*), „Zeszyty Naukowe KUL” 16(1973), nr 1, s. 29-38; F. R a m o t o w s k a, *Narodziny tajemnego państwa polskiego 1859-1862*, Warszawa 1990, s. 221-222.

¹⁹ R. B e n d e r, *Ksiądz Karol Mikoszewski (X. Syxtus) 1832-1886, członek Rządu Tymczasowego Narodowego 1863, emigrant, zesłaniec*, Warszawa 1982, s. 50.

²⁰ H. E. W y c z a w s k i, *Arcybiskup Zygmunt Szczęśny Feliński 1822-1895*, Warszawa 1975, passim.

²¹ *Prasa tajna z lat 1861-1864*, cz. I, s. 200-317.

się pastwą wszystkich dzikich zwierząt. Błądziły, a nie było nikogo ktoby je szukał. Oto ja sam uczynię [...] aby więcej nie paśli trzody i aby nie paśli więcej samych siebie”.

W numerze 3. z 13 IX 1862 r. „Głos Kapłana Polskiego”, pisząc o miłości do ojczyzny, do Polski, powoływał się na słowa króla Dawida (Ps 136, 5, 9): „Jeżeli Cię zapomnę, Jeruzalem, niech zapomniana będzie prawica moja, niechaj przyschnie język mój do podniebienia mego...”.

Numer 4. „Głosu Kapłana Polskiego” z 14 XI 1862 r. zawiera odezwę kapłanów polskich, zaangażowanych w działalność narodową, do ludności żydowskiej. Czytamy: „I do was wnosimy nasz głos, bracia Polacy wyznania mojżeszowego: Wy chociaż pod względem religijnym nie z naszej jesteście owczarni, to niemniej was jednak tklivym kochamy sercem, bo jesteście głosicielami Ewangelii, która wszystkie ludy ogarnia miłością. Wołamy do was, nie szcędźcie ofiar, gdy idzie o ratowanie naszej wspólnej Matki, która i do was swe ręce wyciąga. Okażcie, że umiecie być wdzięcznymi za jej ku wam miłość; wszakże ona was za swych przysposobiła synów wtenczas, kiedyście byli tułaczami ziemi; wszędzie was odpychano, a ona jedna was tklivie do swojego przycisnęła serca. Cóż wam kochana Ojczyzna mogła zrobić nadto, co wam zrobiła? Zapytuje się ona was słowami Jeremiasza «Cóż więcej powinnam była uczynić winnicy mojej, a nie uczyniłam?» Będziecież wy wierzyć Moskalowi, że on was zrównał w prawach? A skądże mu się wzięła taka dla was przychylność? Dlaczegoż wam Moskal nie dozwoli przystępu do swojego kraju?».

Ostatnie zdanie zawierało aluzję do dyskryminacyjnej polityki rządu rosyjskiego względem Żydów. Na mocy prawa rosyjskiego z 1791 r., które obowiązywało aż do I wojny światowej, tzw. strefa osiedlenia Żydów w imperium rosyjskim ograniczona była do granic przedrozbiorowej Polski z 1772 r.

W numerze 8. „Głosu Kapłana Polskiego”, z marca 1863 r., a więc wydanym już po wybuchu powstania, czytamy: „Bracia! Dziś w powstaniu naszym narodowym wszystkie wiary, obrządki, stany równają się przed obliczem prawa. Wszyscyśmy sobie równi: i łacinnicy, i unicy, i nieunicy, i dysydenci, i Tatarzy, i Żydzi. Polska jedną miłością wszystkie swoje dzieci pokochała. Każdemu daje wolność przekonań religijnych”.

„Głos Kapłana Polskiego” nie był jedynym podziemnym pismem religijnym powstania styczniowego. W tym samym czasie, między 30 V 1863 r. i 17 VIII 1863 r., ukazywał się w Warszawie „Dzwon Duchowny”, przeznaczony również dla duchowieństwa katolickiego, ale czytany także w środo-

wiskach świeckich. Redagował pismo ks. Kazimierz Żuliński²². „Dzwon Duchowny” mniej uzasadniał teologicznie genezę i przebieg powstania, bardziej był natomiast skłonny do frazeologii. Sprawy żydowskie „Dzwon Duchowny” ujmował zarówno w aspekcie historycznym, jak i współczesnym. W walkach narodu izraelskiego o niepodległość widział analogię do wydarzeń rozgrywających się w Polsce. W numerze 1. „Dzwonu Duchownego” anonimowy autor pisał: „Bracia! Powtarzam, jeszcze my będziemy wolni! Bóg nie dozwoli nam upaść, ale owszem, podeprze ramieniem swoim i pokaże, że On Pan nasz: Toć i Żydów za ich występki nie trzymał dłużej w niewoli nad lat 70, a o nas miałżeby zapomnieć?”.

Sprawy polityczne i społeczne w powiązaniu z problematyką religijną eksponowało w powstaniu styczniowym również tajne pismo „Przyjdź Królestwo Twoje”²³. Z pismem tym nie miało związku duchowieństwo, było to pismo świeckich o profilu religijnym. Czytane było jednak również w kręgach kościelnych, chociaż skierowane było głównie do ludu, do chłopów, rzemieślników, plebsu miejskiego, miało bowiem charakter popularny. W celu zmylenia władz rosyjskich „Przyjdź Królestwo Twoje” w tytule zawierało informację, że wychodziło w Warszawie, mimo że faktycznie wydawano je w Krakowie, a w Warszawie i Królestwie jedynie kolportowano. Pismo wydawał Władysław Anczyc wraz z Michałem Bałuckim. Ukazywało się ono od 17 X 1863 r. do początku lutego 1864 r.²⁴

„Przyjdź Królestwo Twoje” już w numerze 2. z grudnia 1863 r. stwierdziło, że rząd moskiewski odkąd „zagnieździł się w Polsce”, sieje niezgodę między Żydami i katolikami. W numerze 4. z lutego 1864 r. jako jedyne z pism podziemnych „Przyjdź Królestwo Twoje” zamieściło odezwę Rządu Narodowego do Żydów z lutego 1864 r., wydaną u schyłku powstania. Rząd Narodowy wzywał Polaków wyznania mojżeszowego do wzmożenia walki z rosyjskim najeźdźcą²⁵. Czytamy:

Rząd Narodowy polski ogłosiwszy powstanie wezwał wszystkich synów Ojczyzny do broni i walki z rządem moskiewskim; wezwaniem tym objęci jesteście także bracia wyznania mojżeszowego. Pradziadowie wasi przyszli do Polski przed wiekami, a wy po upływie

²² R. B e n d e r, „Dzwon Duchowny” (30 V 1863-17 VIII 1863). *Z dziejów prasy religijnej powstania styczniowego*, w: *Verbum Crucis*, Wrocław 1974, s. 35-47; *Prasa tajna z lat 1861-1864*, cz. II, s. 235-267.

²³ *Prasa tajna z lat 1861-1864*, cz. III, s. 145-174.

²⁴ J. K u l c z y c k a – S a l o n i, *Prasa podziemna powstania styczniowego*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1958 nr 3, s. 26.

²⁵ *Żydzi a powstanie styczniowe, Materiały i dokumenty*, oprac. A. Eisenbach, D. Fajnhauz, E. Wein, Warszawa 1983, s. 99-102.

tylu set lat nie możecie liczyć się do innej narodowości, tylko do polskiej. Bo we Francji i Niemczech Żydzi nie stanowią innego narodu w narodzie, a tylko wyznawców innej religii. Kiedy podczas wojen krzyżowych cała Europa rozpalona fanatyzmem religijnym mordowała i paliła na stosach lud żydowski, kiedy po miastach niemieckich tysiącami ginęli Izraelici, Polacy przyjęli prześladowanych, a królowie i książęta polscy nadali im prawa i swobody, jakich dotąd w żadnym kraju europejskim nie zażywali. I stało się potomkom Abrahama tak dobrze, jako za czasów Estery i Mardocheja.

Odtąd życie wraz z nami na jednej ziemi, jednej ziemi pożywamy owoce i w jednej grzebiemy ciała ojców naszych. Powiedzcież więc, czy Polska nie jest waszą nową Ojczyzną? Prawda, że za czasów polskich, chociaż mieliście przywileje, równouprawnienia nie było – ależ wówczas w całym świecie Żydzi byli pozbawieni praw obywatelskich, ależ wtedy mieszczanin i chłop polski także do tych praw przypuszczonymi nie byli. Oświata i rozwój praw człowieka zastał Polskę w niewoli. Konstytucja 3 Maja, ten wstęp do przyszłych reform, zwichnięta została upadkiem kraju.

70 lat ojcowie byli w niewoli babilońskiej; 70 rok my zostajemy w niewoli, a czyż niewolnik może drugim swobód udzielać? Zobaczmyż, co dla was uczynili Moskale: Car Mikołaj, ten przekłętej pamięci faraon, kazał porywać dzieci wasze, chrzcili ich i oddawać na okręty, aby tam ginęli z dala od rodzin, wyrzekli się religii i zwyczaju ojców, a nigdy domu swego nie oglądali. Car Mikołaj kazał chwycić braci waszych, golić im gwałtem brody, obrzynać suknie, a starców nie chcących dawnego stroju zrzucić, ciężkim obłożyc podatkiem... Aleksander jak drugi Holofernes znieważył izraelskie domy Boże, więził i wywoził rabinów, a jego żołdactwo morduje niewiernych i kąpie się we krwi waszej.

Powiedzą wam carscy służalcy, że ten pan miłościwy nadał wam równouprawnienie, prawda, ale nadał tylko dlatego, że Polacy chrześcijanie już je wprzódy nadali swym braciom mojżeszowym.

Odezwa Rządu Narodowego do Polaków wyznania mojżeszowego kończyła się wezwaniem: „Do broni, bracia! Do broni: Niech ginie wspólny nasz wróg! Śmierć wspólnemu wrogowi! Śmierć Moskalowi! Niech żyją Polacy wszelkiego wyznania, niech żyje wspólna nasza Ojczyzna Polska!”

W przytoczonej odezwie mocno podkreślono równouprawnienie Żydów postanowione przez polskie podziemne władze narodowe jeszcze przed wybuchem powstania styczniowego. Wyjaśniono, że rząd rosyjski, ażeby nie stracić twarzy, musiał pójść za przykładem tajnych władz polskich i przyznał Żydom, ale zamieszkałym tylko na terytorium polskim, częściowe równouprawnienie. Nie obowiązywało ono, nie dawało Żydom prawa swobodnego osiedlania się w głębi Rosji aż do rewolucji 1917 r.²⁶

Analiza treści podziemnych pism religijnych powstania styczniowego wykazuje, iż one w większej mierze niż pozostałe pisma konspiracyjne eksponowały problematykę żydowską efektywnego zbliżenia między Polakami wyznania chrześcijańskiego i Polakami wyznania mojżeszowego. Stanowiło to od-

²⁶ Jeszcze w 1914 r. Zofia Szymańska, Żydówka, która przyjechała ze studiów medycznych w Paryżu do ojca, mającego specjalne zezwolenie zamieszkiwania w Moskwie, musiała regularnie opłacać policjanta, aby nie wydał, że jako Żydówka przebywa ona nielegalnie u ojca w Moskwie, bez zezwolenia wymaganego od Żydów. Zob. Z. S z y m a ń s k a, *Byłam tylko lekarzem...*, Warszawa 1979, s. 42.

zwierciedlenie stanowiska Komitetu Centralnego Narodowego, a później Rządu Narodowego najwyższej władzy polskiego państwa podziemnego lat 1862-1864 z dyktaturą Romualda Traugutta włącznie²⁷. Niewątpliwie sytuacje miały ułatwioną. Sposobność dawało im nawiązywanie do Pisma św. Starego Testamentu i dziejów biblijnych Izraela²⁸.

Jeszcze przed wybuchem powstania styczniowego, 5 VII 1862 r., takie stanowisko prezentowało tajne pismo „Ruch”, będące oficjalnym organem Komitetu Centralnego Narodowego. Redagował je początkowo Agaton Giller. Ukazywało się ono do 14 VII 1863 r., z czasem ograniczając się do publikowania dekretów i pism oficjalnych Rządu Narodowego²⁹.

W numerze 1. „Ruch” oświadczył: „Katolik, unita, ewangelik, prawosławny, ormianin, żyd czy mahometanin – wszyscy są zarówno synami jednej Ojczyzny, wszyscy równi i wolni!”³⁰. To stanowisko, w szczególności w odniesieniu do ludności żydowskiej, polska tajna prasa religijna utrzymała aż do końca jej istnienia, do końca powstania styczniowego³¹.

Pod koniec powstania najważniejsze dla prasy podziemnej stały się informacje o przebiegu walki zbrojnej, starciach oddziałów powstańczych z wojskami rosyjskimi, o zwycięstwach polskich powstańców. O tych ostatnich prasa oficjalna, wydawana legalnie, nie donosiła lub informowała lakonicznie. Batalistycy powstania styczniowego w szczególności poświęcone było pismo podziemne „Wiadomości z Pola Bitwy”. Wychodziło ono od 10 II 1863 r. do 22 VII 1863 r. Jego wydawanie zapoczątkował Agaton Giller. Z dniem 13 VIII 1863 r. pismo zmieniło tytuł na „Wiadomości z Placu Boju”, które dotrwały niemal do końca powstania, do 9 IV 1864 r.³² Należy nadmienić, iż „Wiadomości z Pola Bitwy”, jak też „Wiadomości z Placu Boju” często nawiązywały do martyrologii powstańczej Żydów polskich. Oba periodyki pisały o Żydach ginących z rąk Rosjan w polskich oddziałach powstańczych, podkreślały ich zaangażowanie i bohaterstwo w walce o niepodległość Polski³³.

²⁷ F. R a m o t o w s k a, *Tajemne państwo polskie w powstaniu styczniowym 1863-1864. Struktura organizacyjna*, Warszawa 1999, s. 514-515.

²⁸ B e n d e r, „Głos Kapłana Polskiego”, s. 33.

²⁹ *Prasa polska 1661-1864*, s. 189.

³⁰ *Prasa tajna z lat 1861-1864*, cz. I, s. 335.

³¹ Tamże, cz. I, s. 200-317; cz. II, s. 235-267; cz. III, s. 145-174.

³² *Prasa polska 1661-1864*, s. 190.

³³ *Prasa tajna z lat 1861-1864*, cz. I, s. 433-531.

DIE EINSTELLUNG DER RELIGIÖSEN POLNISCHEN
UNTERGRUNDPRESSE ZU DEN JUDEN IN DER ZEIT
DES JANUARAUFSTANDES 1862-1864

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die in den Jahren 1862-1864 erschienenen religiösen Untergrundzeitschriften in Polen beschäftigten sich oft mit der jüdischen Problematik. Den Grund dafür bot unter anderem die beträchtliche Aktivität der jüdischen Nation im Rahmen der aufständischen Konspiration, ihre Teilnahme an der nationalen Trauer (1861) sowie an den Kämpfen des Aufstandes selbst. In der religiösen polnischen Untergrundpresse wurde statt der Bezeichnung „Polen und Juden“ oft die Formulierung „Polen christlichen Bekenntnisses“ und „Polen mosaischen Bekenntnisses“ verwendet (z.B. in der von Pater Karol Mikoszewski herausgegebenen Zeitschrift „Głos Kapłana Polskiego“ [„Polnische Priesterstimme“]). Oft wurde an die Ähnlichkeiten des Schicksals des Volkes Israel mit den zeitgenössischen Geschicken der Polen angeknüpft (z.B. in der von Pater Kazimierz Żuliński herausgegebenen Zeitschrift „Dzwon Duchowny“ [„Geistliche Glocke“]). Häufig wurde die Notwendigkeit der Gleichberechtigung der Juden hervorgehoben (z.B. in der von Władysław Anczyc und Michał Bałucki herausgegebenen Zeitschrift „Przyjdź Królestwo Twoje“ [„Dein Reich komme“]) und das Martyrium polnischer Juden während des Aufstandes geschildert (z.B. in der u.a. von Agaton Giller herausgegebenen Zeitschrift „Wiadomości z Pola Bitwy“ bzw. „Wiadomości z Placu Boju“ [„Nachrichten vom Schlachtfeld“]). In vielen Zeitschriften wurde eine Annäherung zwischen den Polen mosaischen Bekenntnisses und den Polen christlichen Bekenntnisses postuliert, was dem Standpunkt des Nationalen Zentralkomitees und später auch der aufständischen Nationalregierung entsprach.

Aus dem Polnischen übersetzt von Herbert Ulrich